

Om principperne for moderniseringen

Holbergs tekster taler ofte meget direkte til os i dag. Men hans sprog bliver i stigende grad en hindring for forståelsen. Det gælder ordforrådet og sætningsbygningen, og det gælder retskrivningen – eller manglen på samme. De to første elementer kan man ikke ændre på uden at kaste sig ud i en egentlig oversættelse. En normalisering af retskrivningen er derimod et mindre indgreb, der kun ændrer skriftbilledet, ikke teksten selv. Til gengæld kan det befri teksten for en stor del af de elementer der kan hæmme læsningen for en nutidig læser: Ord som *forskel* eller *skænke* aflæses i ét blik, men når de skrives *Forskiæl* og *skiencke*, skal de fleste stave sig frem.

I denne udgave er Holbergs danske tekster derfor gengivet med moderne retskrivning og tegnsætning. Tilsvarende er afsnitsinddelingen ny – visse tekster har slet ingen afsnitsinddeling i de oprindelige tryk. Ordene er stavet anderledes, men de står i samme rækkefølge som i Holbergs originale tekster, og de er ikke erstattet af andre (for enkelte særligt tilfælde, se nedenfor).

Et stykke af vejen kan sådan en bearbejdning foregå nogenlunde automatisk. Hvor Holberg skriver *Buxer*, skriver vi *bukser*, og hvor Holberg skriver *Arbeid*, skriver vi *arbejde*. Men så enkelt er det langt fra altid. Er *Acteur* hos Holberg et fremmedord som bør bevare sin franske stavemåde, eller er det reelt blevet så dansk at vi skal stave det *aktør*? Det er i sidste ende et spørgsmål om tolkning, og det samme gælder selvsagt – og ofte i endnu højere grad – for tegnsætningen og afsnitsinddelingen.

Det er derfor et helt grundlæggende princip for udgaven at den fungerer i samspil med den tekstkritiske udgave af Holbergs samlede værker i *Ludvig Holbergs Skrifter*, der er tilgængelig på holbergsskrifter.dk og

holbergsskrifter.no. Her vil man altid kunne finde nøjagtig den samme tekst med den originale stavning, tegnsætning og afsnitsinddeling – samt diverse hjælpemidler til et nøjere studium: punktkommentarer, udførlige indledninger, tekstkritisk apparat, faksimiler af originaltrykkene osv.

Retskrivning og tegnsætning følger så vidt muligt de standarder der er fastlagt af Dansk Sprognævn i *Retskrivningsordbogen*. For tegnsættningens vedkommende har vi valgt at følge Sprognævnets anbefaling og udelade startkomma.

Retskrivning er dog ikke et helt entydigt begreb. Først og fremmest er det en definitionssag om retskrivningen også omfatter ordenes bøjning. Det gør den i *Retskrivningsordbogen*, og det gør den også her, omend ikke i fuldt omfang. Vi normaliserer ordenes endelser, men ikke deres stammer. Det betyder fx at verbernes flertalsformer er fjernet: *de ere* bliver til *de er*, *de have* bliver til *de har*. Tilsvarende får verberne moderne datidsendelser (*læsede* bliver til *læste*) og substantiverne moderne flertalsendelser (*Selskabe* bliver til *selskaber*). Ordenes stammer ændres ikke, så vi bevarer den stærke bøjning af verber der nu bøjes svagt, og omvendt: *grov* bliver ikke til *gravede*, *trækkede* bliver ikke til *trak*.

Tilsvarende følger vi *Retskrivningsordbogen* i de tilfælde hvor et substantiv har ændret køn (*en Uheld* bliver til *et uheld*).

Ord der ikke findes længere

En hel del af Holbergs ordforråd bruges i dag sjældent eller slet ikke og kan derfor ikke slås op i *Retskrivningsordbogen*. Her har vi normaliseret efter skøn. I mange tilfælde kan man følge *Retskrivningsordbogens* standarder, men ikke i alle. Verbet *manqvere* (mangle) kan uden videre normaliseres til *mankere*. Et fransk låneord som *excusere* ville ved samme manøvre blive til *ekskusere*, hvilket er vanskeligere at forstå og forekommer mere fremmedartet end den franske stavemåde, bl.a. fordi en nutidig læser nok vil kende ordet fra engelsk. I den slags tilfælde har vi derfor ikke normaliseret.

Talesprog

Især i komedierne skal stavemåder ofte afspejle udtale. *Giver* og *tager* gengives ofte *gir* og *tar*. Her gengiver vi den korte form, men med apostrof: *gi'r, ta'r, bli'r, la'r, bær', hør', spør', svar', skær'* osv.

I visse tilfælde bruges udtalen til at karakterisere den talende. Et ord som *Courage* staves sådan når dannede personer taler, men på en række andre måder når mindre dannede bruger det: *Corrasie, Coratie* osv. Her har vi valgt at bevare skellet, men harmonisere de udannede udtaler til én som let kan aflæses af en nutidig læser: *kurasje*. Tilsvarende gengives forskellige talesprogsversioner af *adieu* (*adiøs, adiös, adios, adiôs*) med *adjøs*, ligesom *monsør* er bevaret som talesprogsform af *monsieur*.

Det samme gælder tekst på dialekt. Stavemåder der gengiver en dialektudtale, bevarer deres særpræg, men tilrettes forsigtigt så de let kan aflæses.

To stavemåder eller to ord?

Det kan ofte være vanskeligt at afgøre om man står over for en afvigende stavemåde (der skal normaliseres) eller et andet ord (der skal bevares). Et bispedømme hedder på nutidigt dansk et *stift*, men hos Holberg enten *Stift* eller *Stikt*. I den slags tilfælde følger vi som hovedregel *Ordbog over det danske Sprog*: Hvis ordbogen opfatter de to versioner som varierende stavemåder af samme ord og derfor behandler dem i samme artikel, normaliserer vi. Hvis den behandler dem i separate artikler, bevarer vi de to stavemåder. I tilfældet *Stift/Stikt* behandles de to ord under opslagsordet *Stift*, og vi staver derfor begge *stift*.

Falske venner

Mange gloser har skiftet betydning siden Holbergs tid. *Kreatur* kan på nutidigt dansk kun betyde 'et stykke kvæg'. Hos Holberg bruges det ofte i den oprindelige betydning: 'skabning'. En sætning som »Mennesket er et hoffærdigt og ærgerrigt kreatur« vil blive misforstået i dag. Vi skelner

derfor mellem betydningerne således at *creatur* betyder 'skabning' og *creatur* 'kvæg'.

Andre eksempler af samme type er: *collegium* (forelæsning), *courtisaner* (hofmænd), *curios* (nysgerrig), *discours* (samtale), *humeur* (legems-væske), *lectie* (skoleklasse, undervisning), *liqueur* (væske), *machine* (plan, indretning), *spectakel* (skue, forestilling).

Ordet *heller* kan hos Holberg betyde både 'snarere' og 'hellere'. Vi bevarer derfor stavemåden *heller* i den første betydning, men normaliserer til *hellere* når betydningen er 'hellere'.

Ordet *og* kan både betyde 'og', 'også' og 'desuden'. Her bruger vi en accent (*óg*) når betydningen er 'også' eller 'desuden'.

Endelig kan *for* hos Holberg bruges i betydningen 'før'. I de tilfælde har vi undtagelsesvis valgt at erstatte *for* med *før*.

Fremmedsprog

Franske fremmed- og låneord er et centralt element i holbergtidens sprog – både i litterært sprog og i dagligdagens talesprog – og de har ikke været følt nær så fremmede som i dag. Hvor det føles naturligt, staver vi derfor franske ord på dansk: *aktør* (*acteur*), *ambassadør* (*ambassadeur*), *kanalje* (*canaille*), *kavaler* (*cavalier*), *officer* (*officier*), *portør* (*porteur*). Den slags ord kan hos Holberg bøjes både på dansk og på fransk: *Officier* kan både hedde *officiers* og *officerer* i flertal. Vi harmoniserer her til danske bøjningsendelser.

Fremmedord fra andre sprog (fx latin) fordanskes ikke, hverken i stavemåde eller bøjning.

Længere passager eller citater på fremmedsprog, inklusive fransk, gengives uændret. Dog harmoniserer vi brugen af u/v og i/j (fx fr. *j'aj* → *j'ai* og lat. *qvi* → *qui*), ligesom tyske substantiver skrives med stort.

Særtilfælde

I enkelte tilfælde har vi anset det for forsvarligt og tilrådeligt at erstatte en forældet ordform med den der er gældende i dag. Således bliver *ikkun* til *kun* og *udi* til *i* (også i sammensætninger: *herudi* → *heri* osv.). Til-

svarende skriver vi især hvor Holberg bruger *sær* i samme betydning, og *gentage/modtage* for *igientage/imodtage*.

Hvor Holberg i forhold til moderne praksis blander sammen på *ligge* og *lægge*, retter vi til den i dag gældende form.

I konstruktioner af typen *der banker normaliseres der til det*. Tilsvarende skriver vi *for den årsags skyld* for *for den årsag skyld* og *den slags folk* for *de slags folk*.

Forkortelser opløses. Det gælder også tal af typen *2de* (→ *tvende*) eller *3die* (→ *tredje*). Undtaget er helt gængse forkortelser der også bruges i dag (fx *hr.*, *etc.*), samt forkortede latinske talord (*4ti* → *4.*).

Visse ofte tilbagevendende latinske ord i overskrifter oversættes. Det gælder *actus* (→ *akt*), *scena* (→ *scene*) og *epistola* (→ *epistel*).

Navne

I komedierne harmoniseres enkelte faste figurer så de staves ens i alle komedier: *Henrik*, *Jeronimus*, *Sganarel*, *Harlekin*. Øvrige navne harmoniseres inden for hver komedie. Visse vanskeligt tilgængelige navneformer moderniseres (fx *Divekke* → *Dyveke*).

I prosaværkerne normaliseres navne på almindeligt kendte personer og danske slægter efter *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.) og *Den Store Danske* (fx *Friderik 3.* → *Frederik 3.* og *Uhlefeld* → *Ulfeldt*). Øvrige navne harmoniseres inden for et værk, men normaliseres ikke.

Vers

Når der er tale om vers, vil hensynet til rytme og rim ofte hindre en normalisering. Participiet *mist* normaliseres normalt til *mistet*, men når det i *Peder Paars* skal rime på *sidst* og af hensyn til versemålet kun må have én stavelse, gengiver vi det med apostrof: *mist'*. Omvendt kan *hendet* blive til *hændet*, men ikke til *hændt* når der kræves to stavelser i verset.

Et detaljeret sæt retningslinjer for normaliseringen er tilgængeligt på hjemmesiden holbergsskrifter.dk / holbergsskrifter.no.

Holbergs sprog

Holbergs sprog er for sin tid klart og tilgængeligt, men der er alligevel træk ved det som kan mystificere en nutidig læser.

Falske venner

Nogle af de ord der bruges af Holberg, kan optræde med en helt anden betydning end den gængse moderne. Her er nogle markante eksempler:

artig: morsom	håbe: mene
besynderlig: især	liderlig: dårlig
dårlig: tåbelig	ond: dårlig
frokost: morgenmad	spørge: få at vide
gabe: måbe	underlig: mirakuløs
gemen: almindelig	vist nok: helt sikkert
gispe: gabe	vittig: klog

Der er kun tale om eksempler, så brug endelig den alfabetiske ordliste!

Konstruktioner med flere ord

En del verber der i dag kun bruges i sammensat form, kan hos Holberg splittes op. Fx kan verbet *oversætte* optræde i formen *sætte over*, som når det i *Barselsstuen* hedder: »Vor dreng Lars satte forleden et himmelbrev over på dansk, hvoraf vi solgte over 4000 eksemplarer«.

Visse verber kan have *at*-sætninger med en overflødig nægtelse: »Hvorved skal vi hindre at min far får det ikke at vide«, dvs. hindre at min far får det at vide, »Kongen forbød at pengene ikke måtte føres ud af landet«, dvs. forbød at pengene måtte føres ud af landet.

Sætningsbygning

Der er især fem måder at konstruere sætninger på der er karakteristiske for Holbergs stil, og som kan virke fremmedartede i dag.

En er af typen: »Jørgen Ulrik sagde selv sig at være født enten 1614 eller 1615«, hvor *sagde selv sig at være født* på nutidsdansk ville hedde *sagde selv at han var født*. På moderne dansk er Holbergs konstruktion under visse omstændigheder stadig gangbar, fx er *han hørte hende synge* en lige så upåfaldende udtryksmåde som *han hørte at hun sang*. Men en holbergsætning som »han fortalte dem sig at have sagt til regentinden at ...« (dvs. han fortalte dem at han havde sagt til regentinden at ...) kan virke mærkelig på en nutidig læser.

Den anden type er en særlig brug af betonet *óg*. Et eksempel: »Efter at Dina således den 13. april var blevet arresteret og sat i forvaring på slottet, befandtes hun at være meget svag, *óg* tilstod hun siden at have taget forgift til sig, som hun havde bekommet af en kvinde der solgte rottekrudt.« Det betonede *óg* (også) indleder en sætning med omvendt ordstilling – altså med verbet før subjektet – og svarer altså til ord som *desuden, endvidere*.

En tredje type sætningskonstruktion der fortjener at omtales, er den hvor en ledsætning der indledes med *hv*-ord som *hvilken* eller *hvilket*, følger efter et større ophold som semikolon, punktum eller sågar nyt afsnit. Et eksempel: »Conradus befrygtede sig at samme hertug skulle ganske afsondre sig fra Tyskland [osv.]. *Hvilken* værdighed Henricus modtog«. Her ville en moderne læser forvente at der kom en ny hovedsætning indledt med *denne* eller *dette* i stedet for en ledsætning med *hvilken* eller *hvilket*.

En fjerde konstruktion minder om det latinske sprogs friere placering af ledsætninger end det danske når der følger en ledsætning umiddelbart efter et subjekt: »De cimbrere, da de mærkede sig ved bønnen intet at kunne formå, angreb Silanum«. Her ville man i moderne dansk enten gøre hovedsætningen færdig inden man optog ledsætningen (de cimbrere angreb Silanum da de osv.), eller begynde med ledsætningen (da de cimbrere mærkede osv., angreb de Silanum).

Det er ikke usædvanligt at subjektet gentages når hovedsætningen genoptages, skønt det strengt taget er overflødigt: »Greven af Mansfeld, såsom hans forsæt var at konjungere sig med fyrsten af Siebenburgen, rykkede han ind i Ungarn«.

Et femte karakteristisk træk ved Holbergs skriftsprog er den kompakte brug af præsens participium, hvor moderne dansk ville danne en hel sætning: »Her vil en del tage sig frihed til at laste de danskes konduite, menende det havde været bedre, i stedet for at have faldet ind i de svenske provinser i Tyskland, heller med al magt at have trængt sig ind i Sverige selv«. Her ville moderne dansk omskrive *menende* til fx *idet de mener* eller *og mene*.

Latinske ord

Holberg bruger mange latinske ord med latinske bøjningsendelser, både navne og fællesbetegnelser. Han bøjer dem i akkusativ når de er objekt eller styret af bestemte præpositioner, i dativ når de er indirekte objekt, og i ablativ når de er styret af præpositioner der på latin ville tage denne kasus.

DE ALMINDELIGSTE LATINSKE KASUSENDELSER

1. BØJNING	ENTAL	FLERTAL
Nominativ	Leonor -a	-æ
Vokativ	-a	-æ
Akkusativ	-am	-as
Genitiv	-æ	-arum
Dativ	-æ	-is
Ablativ	-a	-is

2. BØJNING	ENTAL	FLERTAL
Nominativ	philosoph -us	-i
Vokativ	-e	-i
Akkusativ	-um	-os
Genitiv	-i	-orum
Dativ	-o	-is
Ablativ	-o	-is

3. BØJNING	ENTAL	FLERTAL
Nominativ	doctor	-es
Vokativ	doctor	-es
Akkusativ	doctor -em	-es
Genitiv	-is	-um
Dativ	-i	-ibus
Ablativ	-e	-ibus